

УДК 811.161.2:82

ХАРАКТЕРИСТИКА МОВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА І ЛЕСІ УКРАЇНКИ У РОЗДУМАХ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Пелипась М. І.

*Таврійська академія (структурний підрозділ)
Кримського федерального університету ім. В.І. Вернадського, Сімферополь
e-mail: legora@list.ru*

В статті розглянуто погляди Максима Рильського на особливості мови і стилю Івана Франка і Лесі Українки. Проаналізовано міркування видатного вченого-мовознавця щодо значення творчості вищезгаданих поетів в оновленні та збагаченні виражально-зображальних можливостей української літературної мови, а також простежено характеристику М. Рильським ставлення Каменяра до формування єдиної («соборної») української літературної мови, неперевершеної мовної палітри творчості Лесі Українки, її внеску у розвиток і шліфування виражальних можливостей рідної мови.

Ключові слова: діалекти, наріччя, синтаксис І. Франка, форма і зміст художнього твору, перекладач слов'янських поетів, виражально-зображальні можливості поетичної мови, система наголосів Лесі Українки.

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена недостатністю комплексного вивчення наукової діяльності М. Рильського щодо мовних особливостей творчості Івана Франка і Лесі Українки.

Мета роботи полягає в аналізі наукової спадщини М. Рильського та висвітленні його практичних порад. **Об'єктом дослідження** є лінгвістична, публіцистична спадщина М. Рильського. **Предметом дослідження** є виявлення та оцінка на основі вивчення праць, окремих висловлювань М. Рильського щодо значення творчості Івана Франка і Лесі Українки в оновленні та збагаченні виражально-зображальних можливостей української літературної мови.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

М. Рильський відводив надзвичайно велике значення використанню виражально-зображальних можливостей слова в літературно-художній творчості і мовній майстерності письменника. І найбільший інтерес щодо місця та ролі в історії літературного процесу й української літературної мови XIX – початку XX століть у роздумах М. Рильського викликають (після Тараса Шевченка) постаті Івана Франка і Лесі Українки.

До аналізу ролі І. Франка в розвитку української літературної мови письменник-академік звертається у великій статті «Іван Франко – майстер художнього слова» (1956 р.), а також у низці інших статей як літературознавчого, так мовознавчого спрямування, у відгуках про кандидатські дисертації. У комплексі проблем «Франко і українська мова» М. Рильський виділяє такі аспекти: ставлення Каменяра до формування єдиної («соборної») української літературної мови і його практична робота в цьому напрямі, мовностилістичні особливості творчості

І. Франка, І. Франко про мову українських письменників, І. Франко і український фольклор, І. Франко як перекладач.

М. Рильський неодноразово відзначав прагнення І. Франка, який, як і інші українські письменники того часу, що жили в межах Австро-Угорської імперії, був змушений творити відірвано від основної частини українських земель, до єдності із «наддніпрянською» культурою та мовою, до наближення мови своїх творів до «східноукраїнської» літературної мови: «Говорячи про Франка, слід пам'ятати, що сучасна йому літературна мова Західної України була під сильним впливом польської та німецької мови. Але він орієнтувався на таких майстрів слова, як Котляревський, Шевченко, Марко Вовчок. Повчально простежити, як протягом своєї літературної діяльності все більше й більше очищав поет свою мову від елементів «наріччя», від діалектизмів, наближаючи її до класичної мови Шевченка, до мови Старицького, Руданського, Грабовського, Лесі Українки, Панаса Мирного, Карпенка-Карого»; «Іван Франко... відчував як ніхто з його західноукраїнських сучасників єдність України Наддністрянської з Наддніпрянською Україною [8, т. 12, с. 227–228, 216]. В іншій праці М. Рильський пише як про характерне в цьому зв'язку явище про редакторську роботу письменника над текстами своїх творів: «Особливо вартим уваги здається мені розгляд редакційної роботи Франка над виданнями «Ліса Микити» як яскравий приклад боротьби в літературній практиці самого Франка за наближення до загальнолітературної української мови» [8, т. 16, с. 428]. Звичайно, погляди І. Франка щодо особливостей творення єдиної української літературної мови на певній діалектній основі були, як відомо, дуже відмінними в різні періоди його творчості, і його характеристика в цьому плані М. Рильським стосується вже переважно періоду цілком «зрілого Франка». У відомій же мовній дискусії 90-х років, як відзначають історики літературної мови, «Франко виступив був проти надання переваги в українській літературній мові східноукраїнським елементам»; «Галицькі автори супроти цього висували... тезу про те, що всі українські говори мають право на використання їх в літературній мові (І. Франко: «Народ з його мовою, звичаями й творчістю, не сходячи з спільної української основи, все-таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися. Ані знівечити, ані замазати тих відтінків не можна, та чи й треба?..»)» [11, с. 153, 164, пор. також с. 166].

Однак для того, щоб мати повніше уявлення про ставлення М. Рильського до мовних особливостей Франкової творчості, слід також мати на увазі й таке його зауваження: «Зазначу..., що при всій моїй безмежній повазі до геніального Каменяра я не можу вважати його мову бездоганно чистим джерелом» [8, т. 16, с. 316].

Як підкреслює М. Рильський, «Франко був свідомий художник, свідомий у своїй роботі, як навіть не всі великі поети, він розумів безмежну силу слова, могутньої зброї людини-творця, людини-борця. У «Посвяті» до «Лісової ідилії» він проголосив:

...Слова – полова,
Але огонь в одежі слова –
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометейя» [8, т. 12, с. 219].

Дослідник вважав І. Франка не просто майстром художнього слова [8, т. 12, с. 215], а справжнім новатором у використанні мовностилістичних засобів і взагалі

виражально-зображальних можливостей української мови, в увазі до художньої форми. М. Рильський відзначає, що цей аспект Франкової творчості поки що мало привертає до себе увагу дослідників: «Цікаво, до речі, що майже всі, хто говорить про мову Франка, не звертають достатньої уваги на безперечне багатство його лексики, на гнучкість його могутнього синтаксису» [8, т. 12, с. 228]. До такої констатації стану справ у цій ділянці вітчизняної лінгвистилістики приєднується й інший дослідник мови і стилю українських письменників І. К. Білодід: «Якщо перше положення (про єдність мови) знайшло своє певне висвітлення в українському мовознавстві, то друге – про мову прози Франка, її, як говорив Рильський, стилістичну стриманість, ясність, про могутній синтаксис Франка, що відіграв величезну роль у вдосконаленні, «змужнінні», зрілості, у виробленні фундаментального синтаксису української літературної мови взагалі, зокрема художньої, наукової, публіцистичної прози, а також про мову його філософської, психологічної і глибокої інтимної поезії, – ще зовсім недостатньо розроблене. Воно становить одну з важливих проблем мовознавства, і сформулював її М. Рильський» [1, с. 261]. «...Франко..., – відзначає М. Рильський, – приділяв дуже велику увагу питанням художньої форми – досить згадати хоч би високоінтересну статтю «Із секретів поетичної творчості», а також серію не перевершених досі студій про Шевченка [8, т. 12, с. с. 216] і пише далі: «Зауважу при цьому, що у використуванні Франком, як і Лесею Українкою, і Самійленком, канонічних форм треба бачити не так данину традиції, як свідоме новаторство, збагачення українського поетичного слова випробуваною віками зброєю», наводячи відомі рядки поета про його творче кредо щодо взаємовідношення форми і змісту в художньому творі:

«Тій формі й зміст най буде відповідний;
Конфлікт чуття, природи блиск погідний

В двох перших строфах ярко розвертаєсь» [8, т. 12, с. 227].

М. Рильський, характеризуючи Каменяра як майстра і новатора у використанні різних поетичних жанрів і форм, полемізує з тією думкою, що її дотримувався в минулому дехто з критиків, «ніби віршувальна техніка Франка важкувата, ніби був він не поетом «чистого» натхнення, що породжує легкі, мелодичні, прозорі рядки, а майстром, що з величезними труднощами переборює матеріал, мало не ремісником. Це – невірно. Франкові-Каменяреві, звичайно, не легко було писати вірші у незвичних для української тогочасної мови формах; була ця мова – мармур прекрасний, та не оброблений, і труд автора поетичного «Мойсея» подібний був до труда автора «Мойсея» скульптурного. Палкий і невтомний Франко нагадував палкого і невтомного Мікеланджело» [8, т. 12, с. 226–227].

Звертаючись до теми використання І. Франком мови джерел українського фольклору, дослідник, підкреслюючи, що «у своїй поетичній творчості він весь час повертався до української пісні, занурюючись в її стихію, як у животворний, відсвіжний потік» [8, т. 12, с. 220], одночасно застерігає проти розуміння цього як звичайної стилізації під фольклор [8, т. 12, с. 221]. М. Рильський привертає увагу до необхідності «ширше спинитись на зв'язку Франкових обробок народноказкового матеріалу з усесвітньовідомою роботою братів Грималь» [8, т. 16, с. 428].

Про те, як високо оцінював академік діяльність І. Франка як перекладача на українську мову творів світової класики, можна судити хоча б з того, що серед його критичних зауважень до курсу історії української літературної мови є, зокрема, й таке: «У розділі, де мова йде про зв'язки української літератури з літературами зарубіжних слов'ян, треба було б хоч трохи докладніше сказати про Івана Франка як перекладача польських, чеських та інших слов'янських поетів» [8, т. 16, с. 454]. Однак М. Рильський, як об'єктивний дослідник, бачив і недоліки в перекладацькій діяльності Каменяра, вважаючи, що не слід замовчувати цей аспект як поетової творчості, так і в цілому розвитку вітчизняної перекладацької справи та української літературної мови: «...дисертант [про В. В. Коптілова. – М. П.] подекуди «завищує» оцінку Франкових перекладів, як роблять це і деякі інші наші сучасники. Франко остільки великий, що ми сміливо, навіть беручи до уваги історичні умови, можемо визнати невдалість багатьох перекладів Франка, – зокрема із Пушкіна. Годиться при цьому, певна річ, пам'ятати, що пушкінську драматургію перекладав Франко уже тяжко хворий...» [8, т. 16, с. 342].

Характеризуючи місце літературної творчості Лесі Українки в історії української літературної мови (у статтях «Лірика Лесі Українки», «Слово про Лесю Українку», у «Відзиві про дисертацію І. С. Олійника «Синоніміка в поезіях Лесі Українки» та ін.), М. Рильський надзвичайно високо оцінює її внесок у розбудову і шліфування виражальних можливостей рідної мови: «Аналіз мови самої лише, скажімо, Лесі Українки, яка так геніально сміливо розсувала рамки літературної мови, міг би бути предметом цілого дослідження» [8, т. 16, с. 453]; «...мова Лесі Українки – одна з найбагатших в українській літературі»; «...йде мова про редакційну роботу поетеси над своїми творами, про вибір нею того чи іншого слова з певного синонімічного ряду, – вибір, продиктований міркуваннями ідейно-естетичного порядку. Тут з особливою наочністю виступає творча свідомість Лесі Українки, її вимогливість до себе і до свого слова, яке любила вона порівнювати зі зброєю, з крицею, з мечем» [8, т. 16, с. 437].

Звертаючись до конкретніших аспектів мовної палітри творів поетеси, дослідник, зокрема, привертає увагу, як до її улюблених виражально-зображальних засобів, – до розширення значення слова, вміння «давно вживаному слову надавати нового відтінку, суто конкретне слово переводити у сферу абстрактних категорій». І тут же вчений наводить приклад: «І *блідне* пам'ять, і обличчя *блідне*», – каже хтось із її героїв. Бачимо двічі вжите дієслово «бліднути» – у значенні буквальному і в переносному – в одному рядку.

...де візьметься
У птиці віщої *коханий* погляд
Голубки, що воркує?

Коханий, – зауважує М. Рильський, – у Грінченковому словнику: *любезний, мильй, любимый, дорогой*. А тут, очевидячки, – *закоханий, залюблений*, чи що. Лесі Українці вжити тут слово *коханий* порадив, очевидно, віршовий розмір, – і спасибі йому, коли він збагачує мову» [8, т. 16, с. 191]. Іншим семантико-стилістичним засобом, до якого також удавалася Леся Українка, є, за М. Рильським, «створення нового слова, за законами мови, з готових у мові елементів. Наведемо приклад також з творів Лесі Українки:

В той час, як ти оці квітки з гранати

У кучері вплітала. Гектор наш
Думливу голову шоломом зброїв.

У Грінченка слова «думливий» нема, є «думний» із двома значеннями: 1) задумчивий, мислящий; 2) гордий. Ясно, що Леся Українка взяла друге значення і за допомогою суфікса утворила слово, яке відповідає слову – гордовитий, звучить дуже добре й природно і надає фразі потрібного колориту» [8, т. 16, с. 382]. Письменник характеризує Лесю Українку як майстра творення неологізмів: «Поетична музикальність іде від гострого і тонкого відчуття слова. Це відчуття було надзвичайно розвинене у Лесі Українки, яка прекрасно знала літературу і народну мову і з надзвичайною легкістю та одночасно з великим тактом творила, в разі художньої потреби, неологізми, які здавалися абсолютно природними, такими, що нібито давно побутували у житті, словами» [8, т. 12, с. 164], відзначає її вміння добирати влучні епітети: «Не вишукуючи нарочито оригінальних епітетів, Леся зате раз у раз давала епітети надзвичайної влучності й тонкості: «буря *ясноока*»; «*рудий хамсін*»; «у *жовтій* та *сліпучій* млі»; «*біловійний* туман»; «*злато-багряна* верба» (восени)» [8, т. 12, с. 164].

Письменник не оминув увагою особливостей мови творів Лесі Українки також з погляду їх відповідності нормативним засадам української літературної мови. Так, він неодноразово спинявся на особливостях наголошування слів у мові її поезій, наприклад: «Можуть сучасного читача збентежити й деякі незвичні тепер наголоси у Лесі Українки. Деякі з них можна пояснити молодістю автора, технічною недосвідченістю (рідній, самотній, душній, світівий, давніна – у циклі «Подорож до моря» року 1888-го), а також, може, впливом волинської говірки. Проте ряд наголосів, що розходяться з нормативами сучасної літературної мови, вживала Леся Українка досить послідовно все своє життя. Над цим слід було б задуматися нашим лінгвістам» [8, т. 12, с. 163]; «Відзначу в дужках, що наголоси у Лесі Українки частенько розходяться з загальноживаними. Система її наголосів – бо це таки система – могла б бути дуже цікавою темою для наукової ровідки» [8, т. 16, с. 447–448]; у його зауваженнях до матеріалів УРС-6, робота над яким тоді ще тільки тривала: «...Приклад з Лесі Українки рясний незвичайними наголосами: *язіком*, *міста* (не *міста*), *розповідь*. Може б, дати інший приклад?» [Мистецтво..., с. 302].

ВИСНОВКИ

Отже, у комплексі проблем «Франко і українська мова» М. Рильський виділяє такі аспекти: ставлення Каменяра до формування єдиної («соборної») української літературної мови і його практична робота в цьому напрямі, мовностилістичні особливості творчості І. Франка, І. Франко про мову українських письменників, І. Франко і український фольклор, І. Франко як перекладач. Дослідник неодноразово звертався до розгляду мовної палітри творчості Лесі Українки, підкреслюючи її внесок у розвиток і шліфування виражальних можливостей рідної мови.

Список літератури

1. Білодід І. Дослідник скарбів рідної мови // Рильський М. Ясна зброя / І. Білодід. – К. : Радянський письменник, 1971. – С. 255–276.
2. Грицютенко І. Є. І. Франко і питання теорії художньо-образного мовлення / І. Є. Грицютенко // Мовознавство. – 1985. – № 2. – С. 23–28.
3. Керницький І. М. Іван Франко як мовознавець / І. М. Керницький // Українська мова в школі. – 1956. – № 3. – С. 35–39.
4. Ковалик І. І. Наукова лінгвістична проблематика в працях Івана Франка / І. І. Ковалик // Іван Франко : Статті і матеріали. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1965. – Зб. 12. – С. 113–21.
5. Корнієнко Н. П. Художня мова українських письменників ХІХ – початку ХХ століття в оцінці Івана Франка // Іван Франко : Статті і матеріали. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – Зб. 4. – С. 150–171.
6. Матвіяс І. Внесок Івана Франка в українську літературну мову / І. Матвіяс // Українська мова. – 2002. – № 1. – С. 71–77.
7. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка : Монографія / Т. І. Панько. – Львів : Світ, 1992. – 197 с.
8. Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983–1990.
9. Статєєва В. І. Світоглядно-мовна концепція українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка) : Автореф. дис. д-ра філол. наук / В.І. Статєєва. – Ужгород, 1998. – 44 с.
10. Українка Леся. Зібрання творів : В 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 10. – 543 с.
11. Чапленко В. Історія нової української літературної мови (ХVІІ ст. – 1933р.) : Монографія / В. Чапленко. – Нью-Йорк, 1970. – 448 с.

Характеристика языковых особенностей творчества Ивана Франко и Леси Украинки в размышлениях Максима Рильского

Пелипась Н. И.

В статье рассмотрены взгляды Максима Рильского на особенности языка и стиля Ивана Франко и Леси Украинки. Проанализированы размышления ученого-языковеда относительно значения творчества вышеупомянутых поэтов в обновлении и обогащении выразительно-изобразительных возможностей украинского литературного языка, а также отслежена характеристику М. Рильским отношения Камениря к формированию единого («соборного») украинского литературного языка, непревзойденной языковой палитры творчества Леси Украинки, ее вклада в развитие и шлифование выразительных возможностей родного языка.

Ключевые слова: диалекты, наречия, синтаксис И. Франко, форма и содержание художественного произведения, переводчик славянских поэтов, выразительно-изобразительные возможности поэтического языка, система ударений Леси Украинки.

Characteristic linguistic properties OF THE WORKS OF IVAN FRANKO AND LESIA UKRAINKA in MAXIM RYLSKY thoughts

Pelipas M.

Various aspects of the activity of M. Rylsky in the field of theoretical and practical linguistics have already become a subject of research in scientific, popular scientific and scientific biographical works of such scientists as I.K. Beloded, I.O. Iliencko, L.O. Stavitskaya, O.I. Biletsky and others. This article presents the points of view of Maxim Rylsky on language features and style of Ivan Franko and Lesya Ukrainka. There were analyzed the thoughts of the scientist-linguist relative to the meaning of creative works of the above poets in the renewal and enrichment of expressing and visual capabilities of the Ukrainian literary language, and also there was detected M. Rylsky characteristic of Kamenyar attitude to the formation of the unified (“cathedral”) Ukrainian literary language, of the excellent language palette of creative works of Lesya Ukrainka, her contribution to the development and fine-tuning of expressive possibilities of native language.

Keywords: dialects, parlanges, syntax of I. Franko, form and content of a work of art, translator of Slavic poets, expressive and visual possibilities of poetic language, stress pattern of Lesya Ukrainka.